

Gunišová, Eliška

Úvod

In: Gunišová, Eliška. *Terézia Vansová v slavistickom literárnom kontexte*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 7-12

ISBN 978-80-280-0215-2 (print); ISBN 978-80-280-0216-9 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.78330>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20230704

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1 ÚVOD

„Ambíciou autora je (vy)tvoriť také umenie, ktoré komunikuje so skutočnosťou a on, autor, má vôľu do nej sám aktívne vstupovať. Schéma autorovej predstavy o (možnosti, kvalite, dosahu) jeho zásahu do skutočnosti bude rozličná, čo závisí od možností, aké autor ako subjekt zosobňuje, pretože v podstate chce ‚svoju‘ skutočnosť buď spoluvytvárať, alebo chce o nej vypovedať. I táto polarita dokáže autorovi ‚predurčiť‘ genologické zázemie jeho autorskej dielne a vnútrotextový priestor pre látkový, tematický a problémový záber, ku ktorému sa prikloní, aby dotváral prostredníctvom umeleckého textu svoju ontológiu a noetiku života, jestvovania a činov.“¹

Umenie, a beletria ako jeho súčasť, je ako každý komplexný sociokultúrny jav funkčne multidimenzionálny, vzťahovo prepojený s inými kultúrnymi (a umeleckými), sociálnymi, politickými fenoménmi. Komplexnosť literárneho diela sťažuje snahu literárnej vedy (vzhľadom na súčasné hodnotiace hľadiská – hodnoty) i snahu literárnej historiografie (vzhľadom na literárny vývin v rámci národnej, nadnárodnej či celosvetovej literárnej platformy) o jeho úplné zhodnotenie obdobnými požiadavkami komplexnosti hodnotiacich pohľadov zohľadňujúcich jeho možnú (a obvyklú) funkčnú multidimenzionalitu.

Literatúru, beletriu nevyvímajúc, ako formu (písomnej a masovej) komunikácie na linke autor – čitateľ je možno v rámci daného spoločenského diania vnímať ako efektívny spoločenský činiteľ, a komunikačný akt možno v takom prípade považovať za funkčne determinovaný informačný tok od autora k čitateľom – k spoločnosti všeobecne, k národu či inej vymedzenej spoločenskej skupine. Literatúra

1 ŽEMBEROVÁ, V. *Tematizovanie spoločenskej reality v prozaickom texte (Autor, text, ideológia, spoločnosť)*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica. 2005. Č. 4. [online]. [cit. 27. 1. 2016]. Dostupné online: <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2005/iai/zemberkova.pdf>.

tak v súlade s autorským zámerom pôsobí navonok, voči svojmu okoliu, je spoločensky angažovaná – vzdeláva, agituje, propaguje (niekedy aj vo forme propagandy), stáva sa hodnotovým nosičom. Empiricky nespochybniteľný spoločenský vývoj túto sociokultúrnu funkcionálnu činí časovo, priestorovo a autorsko-osobnostne podmienenou.

Zatiaľ čo vyššie uvedené funkčné chápanie v zásade beletriu neodlišuje od iných foriem masovej komunikácie, beletria ako umelecká forma inherentne nesie (*ex definitione* dominantnú) estetickú hodnotu a plní funkciu sprostredkovateľa estetického zážitku. Beletristické dielo, ak ho môžeme takto dôvodne označiť, je artefakt individuálnej ľudskej tvorivosti, autorskej umeleckej invencie. Ako pokazuje J. Mukařovský², táto estetická hodnota umeleckej spisby pôsobí funkčne dovnútra – nesleduje mimoumelecké výsledky, ale jej realizáciu a naplnením je samotná percepcia a vyvolaný bezprostredný estetický zážitok³. Literatúra je v tomto ohľade samoučelná.

Uvedená hodnotová dialektika literárneho diela sa ako teoretický koncept v skutočných aplikáciách značne rozostreje, estetická funkcia a mimoestetické hodnoty sa realizujú zároveň v rámci jednoty literárneho diela, vzájomne na seba vplývajú a determinujú sa, ich jednoznačná identifikácia a kategorizácia je obvykle nemožná či aspoň značne nedokonalá (nemožno hovoriť o dichotómii)⁴. Pohľadom literárnej historiografie na literárny vývin napriek tomu možno sledovať ako identifikačný, „symptomatický“ znak jednotlivých literárnych prúdov, smerov, hnutí, generácií a pod. práve špecifický vzťah a pomer estetických a mimoestetických hodnôt nesených ich literárnymi dielami (a to v širokej variantnosti od esteticky hodnotovo „puristických“ avantgardných literárnych smerov hlásajúcich heslo *l'art pour l'art* až po literárne epochy, v ktorých je literatúra úzko zviazaná s určitou politicko-spoločenskou ideológiou, plniac funkciu jej propagácie či až propagandy na úkor jej estetických hodnôt, napríklad umelecký program československého socialistického realizmu 50. rokov 20. storočia⁵).

Terézia Vansová (1857 – 1942) ako osobnosť slovenského kultúrneho diania druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia bola subjektom (pomerne) rozsiahleho výskumného záujmu a jej meno nie je neznáme ani laickej verejnosti.

2 Pozri: MUKAŘOVSKÝ, J. *Cestami poetiky*. Praha. Československý spisovateľ. 1971. 368 s.

3 Tibor Žilka definuje estetický zážitok takto: „*Estetický zážitok je reakcia na umelecké dielo vo forme subjektívneho pruhu estetickéj činnosti, ktorý má objektívny základ v tom, že to isté dielo vyvoláva podobné zážitky u viacerých čitateľov. Je to jedinečný proces spätosti fantázie a citu, pričom fantáziu sa priznáva hlavný význam pri emocionálnej reakcii.*“ ŽILKA, T. *Poetický slovník*. Bratislava. Tatran. 1987. S. 326.

4 Zo všeobecnej literárno-estetickéj perspektívy môže byť uvedená hodnotová dialektika vnímaná ako prejav dialektiky obsahu a formy literárneho diela (Pozri: VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. Praha. Československý spisovateľ. 1984. S. 72 – 73).

5 Citácia kritiky estetickéj hodnoty takýchto literárnych diel D. Tatarkom z *Démona súhlasu*: „z básnikov sa stali zlievači, ktorí nevlasťnú zvonovinu odlievali do obecných kadlubov.“ TATARKA, D. *Démon súhlasu*. Bratislava. Slovenský spisovateľ. 1969. S. 13.

I keď na Teréziu Vansovú nie je zvyčajne zabúdané ani v rámci prehľadových literárno-historických diel, je možné sledovať prevažujúce tendencie nahliadania na T. Vansovú optikou historiografie a nachádzania jej významu a prínosu v jej mimoliterárnych snahách, oceňujúc predovšetkým jej osvetovú, publicistickú, národnobuditeľskú činnosť a jej výsledky. Táto nespochybňovaná pozícia a impakt T. Vansovej v dobovom slovenskom spoločensko-kultúrnom prostredí pravdepodobne ústi i do jednostrannosti hodnotenia jej literárnej tvorby, v rámci ktorého je predovšetkým poukazované na jej mimoestetické hodnoty implikované práve Vansovej ostatnou činnosťou vo verejnom prostredí. Ak sa pokúšajú niektorí literárni historici evaluovať tvorbu T. Vansovej z pohľadu literárnej estetiky a jej esteticko-umeleckého prínosu do vývinu slovenskej literatúry, zväčša sa obmedzujú iba na poukázanie absencie autorkinho esteticko-umeleckého programu, estetickkej identity jej tvorby a zrejmu recepciu zahraničných dobových literárnych tendencií. I keď je z hľadiska literárnej histórie všeobecne prijímaný záver o tom, že T. Vansová nie je signifikantnou autorskou osobnosťou svojej generácie, skutočne hlbšej literárnoteoretickej analýze jej tvorby sa literárna veda skôr vyhýbala.

Terézia Vansová, tak ako ju približuje literárna historiografia, je z hľadiska svojho osobnostného profilu výnimočnou postavou svojej doby a slovenského literárneho prostredia. V období nasledujúcom po období národného obrodenia a literárneho romantizmu, pre slovenské prostredie mimoriadne umelecky, kultúrne (ale i politicky) plodného, keď napriek početným snahám dochádza najmä z dôvodov politických k ústupu z dosiahnutých pozícií, keď dochádza k reformulácii literárno-estetických noriem smerujúc k nastupujúcemu obdobiu slovenského realizmu, začína ako jedna z prvých v slovenskom prostredí tvoriť autorka – žena, literárny samorast a samouk, pôsobiaci mimo dobových centier slovenskej kultúry, s obmedzenými kontaktmi na dobovú slovenskú inteligenciu⁶, napriek tomu s tvorivou potenciou a odhodlaním, ktoré sa pretavujú do kvantitatívne, ale i žánrovo bohatej literárnej produkcie (majúc na pamäti i jej ďalšiu bohatú činnosť v iných oblastiach verejného života).

Vansová je v priebehu svojej tvorby konfrontovaná, ako každý slovenský literát danej doby, so spoločenskou a v našom prostredí i s politickou realitou, spoločenskými zmenami a výzvami (zachovanie a presadenie slovenskej národnej a kultúrnej identity, prechod od feudálnej spoločnosti k spoločnosti občianskej, ekonomické premeny slovenského vidieka a mesta, otázka ženských práv), ktoré nutne (a v niektorých otázkach i z popudu dobovej literárnej kritiky predstavovanej najmä osobnosťou S. H. Vajanského) reflektovala. K tejto viac-menej spoločnej determinante dobovej literárnej tvorby pristupuje však špecifický osobnostný profil T. Vansovej (pohlavie, vzdelanie, rodinné, spoločenské a ekonomické zázemie

6 Obmedzenými kontaktmi chápeme to, že Vansová žila dlhé roky mimo kultúrne centrá slovenského života a jej komunikácia s dobovou inteligenciou bola odkázaná na osobnú korešpondenciu.

a súvisiace životné skúsenosti), ktorý svedčí záveru o zámernej spoločenskej (mimoestetickej) funkcii jej diel.

Vychádzajúc z myšlienky, že každé literárne dielo vždy, či už cielene, alebo mimovoľne, odráža sústavu hodnôt svojho tvorca „*nebo ztvárňuje autorův přístup k nim*“;⁷ predpokladáme validáciu tejto hypotézy v predloženej publikácii, zároveň sa v rámci nášho výskumu budeme snažiť identifikovať a verifikovať stanovený axiologický katalóg (mimoestetických) hodnôt, ktoré sú v literárnej tvorbe T. Vansovej prítomné s autorským zámerom ich propagácie a apologetiky. Ten je podľa našich predpokladov (i vzhľadom k šírke, kvantite a dĺžke Vansovej literárnej tvorby) pomerne široký:

- osveta a vzdelávanie (najmä žien a ľudových vrstiev),
- ženská emancipácia (v kresťansky obmedzenej forme),
- obrana slovenskej národnej a kultúrnej identity,
- propagácia slovanskej (predovšetkým česko-slovenskej) vzájomnosti,
- presadzovanie mravných zásad (najmä vychádzajúcich z kresťanskej tradície slovenského prostredia).

Vychádzajúc z axiomatickej jednoty literárneho diela, jeho obsahu i formy, jeho estetických i mimoestetických hodnôt, na základe evaluácie predchádzajúcich hypotéz sa pokúsime analyzovať genologický kontext axiologického pozadia Vansovej literárnej tvorby, ich presah do jej žánrového rozsahu, ale i do originálnych žánrových modifikácií.

1.1 Využitie metódy výskumu

Ak teda chceme určitým spôsobom demonštrovať Vansovej estetický a axiologický prínos v slovenskom a slovanskom literárnom priestore, nesmieme opomenúť biografickú metódu výskumu, ktorá pomôže jednoduchšie pochopiť zámery, ako i stimuly autorky, ktoré sa podieľajú na formovaní jej tvorby. Práve biografická metóda dokáže „*suggestivně přiblížit umělcovu osobnost a osvětlit temné stránky jeho díla poukázáním na biografické souvislosti*“⁸, pretože, ako bolo naznačené vyššie, umelcov život a jeho pôsobenie sa istým spôsobom vždy pretavuje i do jeho diela. S rozhodnutím využitia biografickej metódy výskumu bolo kľúčové spoznať Vansovú ako osobnosť nielen z doteraz napísaného a zverejneného, ale spoznať i Vansovej osobnosť v užšom kontexte. Túto príležitosť poskytli rozsiahle archívne materiály nachádzajúce sa v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, kde sa okrem

7 VLAŠÍN, Š. *Slovník literární teorie*. Praha. Československý spisovatel. 1984. S. 38.

8 POSPÍŠIL, I. *Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie*. Trnava. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. 2010. S. 15.

iného nachádzajú rukopisy Vansovej diel, cenné podklady pre knihu Margity Václavíkovej-Matulayovej (*Život Terézie Vansovej*), ktoré sama Vansová poslala Václavíkovej-Matulayovej ako materiál pre jej pripravovanú dizertačnú prácu, ktorá neskôr vyšla knižne. Archívne zložky obsahujú aj výstrižky z novin, ktoré si T. Vansová odkladala – tie tvoria články o nej samotnej, ale rovnako i články, ktoré Vansovú zaujali. Obzvlášť cenná je odoslaná i prijatá korešpondencia T. Vansovej. Vansová žila mimo dobové slovenské kultúrne centrum – Turčiansky sv. Martin, ale ako svedčí dochovaná korešpondencia, mala snahu ostať v intenzívnom kontakte ako so slovenskou, tak i so zahraničnou inteligenciou. Rovnako i jej funkcia redaktorky mala dopad na to, že dostupná korešpondencia je mimoriadne rozsiahla. Vďaka tomu možno z jednotlivých listov skúmať nielen Vansovej kontakty so svetom, ale máme možnosť dozvedieť sa viac o jej plánoch, aktivitách, ako aj o každodennom živote a názoroch, ktoré v listoch adresovaných najbližším priateľom a rodine prezrádzala.

Početné jednodenné, ako i dlhodobejšie pobyty v SNK v Martine s cieľom spoznávania Vansovej minulosti boli využité aj na bližšie štúdium periodika Dennica, ktoré v mnohom vypovedá o Vansovej snahách a vyvíjaných zámeroch adresovaných dobovej slovenskej žene. Aby bolo možné správne interpretovať informácie o živote a tvorbe skúmanej autorky, bolo rovnako podstatné spoznať detailne i dobové kultúrohistorické pozadie doby, v ktorej autorka žila, ale rovnako žiaduce bolo i detailne spoznať tvorbu, filozofiu a názory Svetozára Hurbana Vajanského, ako autora kľúčového a výrazne ovplyvňujúceho Vansovej tvorbu aspoň v jej počiatkoch a samozrejme i ako vedúcu osobnosť slovenského literárneho života v poslednom štvrtstoročí 19. storočia. Čiastkovo je možné v práci nájsť i tendenciu porovnávať Vansovej tvorbu s ďalšími relevantnými autormi a predovšetkým autorkami slovenského i mimoslovenského literárneho a kultúrneho prostredia. Komparatívnu metódu výskumu sme využili predovšetkým na potvrdenie našich zistení o Vansovej špecifickom prístupe k čitateľovi i k samotnej tvorbe.

Práve s prihliadnutím na dobové podmienky, možnosti a úlohy ako na kľúčové determinanty Vansovej tvorby sme sa rozhodli vychádzať aj z metódy integrovanej žánrovej typológie, majúcej svoje korene v Ústave slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, ktorá „*hledá v literárním textu propojení estetické a sociální reality: chce navrátit literárnímu textu jeho původní synkretický význam jako pramenu informací o společenské realitě a současně jako artefaktu, který má estetickou platnost.*“⁹ Metóda integrovanej žánrovej typológie prepája sociálne vedy s filológiou, a to je prístup, ktorým sa chceme vydať v predloženej publikácii. Vansová ako autorka, ale i osvetová pracovníčka nie je neznáma persóna. Jej tvorba bola určitým

9 POSPÍŠIL, I. – GAZDA, J. – HOLZER, J. *Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Projekt – metodologie – terminologie – struktura oboru – studie.* Brno. Masarykova univerzita. 1999. S. 8.

spôsobom obchádzaná,¹⁰ čo súvisí s tým, akú poetiku si autorka vybrala. My sa budeme snažiť na pozadí zistených informácií o dobovej realite a spisovateľkinom živote reflektovať príčiny vzniku autorkiných diel v tom tvare, jazyku, rozsahu, v akom vznikali, a tým vlastne ponúknuť nové vysvetlenia výberu Vansovej poetiky s prihliadnutím na dobovú realitu a podmienky v danom areáli. Metódu integrovanej žánrovej typológie sme si vybrali na základe rozhodnutia realizovať náš výskum práve s prihliadnutím na žánrový výber Vansovej diel. Vansovej tvorba je zo žánrového hľadiska mimoriadne rozvetvená, preto nebude možné sa venovať všetkým žánrom v rovnakej miere, ale uprednostníme rozsiahlejšie diela, v ktorých boli odklony najpozoruhodnejšie a najcitelnejšie. Okrem úvodných kapitol, ktoré poukazujú na determinanty Vansovej tvorby, sa budeme v predloženej publikácii venovať predovšetkým spomienkovým žánrom, žánru cestopisu, ale neobídeme ani román, pričom každý z predstavených okruhov bude bližšie analyzovaný a interpretovaný v samostatnej kapitole. V každom z predstavených žánrov Vansová ignoruje tradične zaužívané a pre dané obdobie príznačné žánrové schémy a na základe vlastného úsudku o potrebách pre slovenskú čitateľskú obec vytvára svoje žánrovo netypické diela v slovenskom jazyku.

Posledná sceľujúca kapitola je tvorená so zámerom ponúknuť pohľad na Vansovú zo širšej, a teda nielen slovenskej, ale celoslovenskej perspektívy a určiť, aký status táto autorka zastávala v spoločnosti, aké boli jej ciele a čo boli popudy k jej aktivitám a tvorbe. V tejto kapitole je podstatné si všimnúť minimálne kontakty Vansovej s ďalšími slovanskými národmi, ktoré neboli doteraz bližšie skúmané a sú v širšom meradle zanedbateľné, napriek tomu pri našom výskume Vansovej ako osobnosti a jej tvorivej práce v mnohom dotvárajú a vysvetľujú smer jej tvorivého a spoločenského úsilia.

10 Slovenský literárny vedec Ján Števček v 90. rokoch priznáva svoju vlastnú chybu, keď Vansovej román *Sivota Podhradských* (prvý slovenský román pre ženy) nezaradil do jeho rozsiahlej práce *Dejiny slovenského románu* (1989).